

Een krijgsgevangenkamp in Elst (Rhenen) in 1945

H.P. Deys

Het komt in de geschiedenis regelmatig voor dat bepaalde gebeurtenissen of situaties die niet schriftelijk gedocumenteerd zijn, in het vergeetboek raken zodra ooggetuigen er niet meer zijn. Het gevolg is dat deze feiten nooit meer te achterhalen zijn. Een dergelijke situatie deed zich voor in de dagen rondom de bevrijding van ons land in 1945. W.G. Landzaat, zoon van de in 1940 op de Grebbeberg gesneuvelde majoor, was bereid zijn belevenissen in die dagen rondom Elst (Rhenen) aan mij te verhalen.

Willy Landzaat in 1945

Elst in afwachting

De situatie in de laatste oorlogsmaanden

in Rhenen was uiterst verward. Als gevolg van de luchtlandingen bij Arnhem was Rhenen geëvacueerd en lag de stad er spookachtig en verlaten bij. Van de buurt-

schap Elst mocht het gedeelte ten westen van de Veenendaalse straatweg in februari 1945 weer terug keren. De laatste paar weken vóór de Duitse capitulatie waren de gevechtshandelingen tussen de Duitsers en de geallieerden praktisch tot stilstand gekomen. Er vonden geen artilleriebeschietingen meer plaats. Wel vlogen er vele Typhoons, Hurricanes en Spitfires over maar deze voerden vrijwel uitsluitend verkenningvluchten uit.

Klaas Vermeer (foto coll. mevr. W.H.M. Sabel-Vermeer)

De leden van de Rhenense KP (de KnokPloeg, waar Landzaat toe behoorde) hadden van september 1944 tot maart 1945 een ondergrondse verblijfplaats ingericht, 'De Put', binnen het spergebied in de bossen van Prattenburg. De Put werd na te zijn verraden

op het nippertje verlaten in maart 1945 en de leden werden verdeeld over diverse onderkomens in Elst en Amerongen en Elst.

Landzaat maakte deel uit van een groepje, ondergebracht bij kruidenier Vermeer aan de Straatweg in Elst en zij sliepen in de schuur achter het huis. De familie Vermeer heeft een belangrijke rol gespeeld in de KP van deze regio. Hun kruideniersbedrijf voorzag de KP ploeg in De Put van levensmiddelen en dergelijke. Klaas Vermeer leidde de KP ploeg Elst, zoon Andries was lid van de ploeg en dochter Tonny was als onschuldig 17-jarig schoolmeisje een ideale koerierster. Zij heeft onder andere de aardappelen naar De Put gebracht, wapens vervoerd naar de Betuwe en allerlei krantjes weggebracht. Landzaat noemde haar steeds 'het meisje met de fiets'. Het bedrijf annex woonhuis van de Vermeers was het centrum van de illegaliteit ter plaatse, zeg maar het hoofdkwartier.

De stilte van het onofficiële 'staakt het vuren' veroorzaakte een gevoel van onzekerheid en verwachting bij iedereen. In deze periode vóór de capitulatie was de KP aangezegd op straat gewapend en voorzien van armband te patrouilleren. Hierdoor ontstond de merkwaardige situatie dat door Elst twee gewapende patrouilles elkaar tegenkwamen, de KP aan de ene kant en de Duitsers aan de andere kant van de straat.

Rijksstraatweg 66 Elst, de kruidenierswinkel van Klaas Vermeer was het 'hoofdkwartier' van de KP in de laatste oorlogsjaren. Thans helaas afgebroken (foto coll. mevr. W.H.M. Sabel-Vermeer)

Onder deze militairen bevonden zich een aantal Nederlanders in Duitse dienst, onder andere een zekere Pijnenburg, die onder de Elstenaren een slechte naam had en waar men bang voor was.

Toen kwamen de enorme voedseltransporten van de 'Operatie Faust' door Elst onder grote belangstelling van zowel Duitse militairen, de KP ploeg als van burgers. De capitulatie kwam in zicht!

Capitulatie

Op de ochtend van de capitulatie trokken de Engelsen behorend tot de Polar Bear Division met tanks, bren gun carriers en andere voertuigen Elst binnen. Zij deelden kwistig chocolade en sigaretten uit aan de bevolking.

De Duitsers, allang blij dat aan de ellende een eind was gekomen, gaven zich in groten getale over, zowel aan de Engelsen als aan de KPer die zij tegenkwamen. Deze laatsten wisten niets beters te doen dan hun wapens onklaar te maken en hen door te sturen naar de Engelsen.

Zo kwam Landzaat met een andere KPer eens op de hoek van de Veenendaalse Straatweg twee gewapende Duitsers tegen. Deze werden ontwapend door de grendels uit de geweren te halen en in een sloot te gooien. Er ontstond meteen een opstootje van een aantal burgers om hen heen. Een van de Duitsers greep plotseling naar zijn koppel waar hij een handgranaat had. Landzaat was hem voor en greep de handgranaat uit zijn riem. De omstanders riepen: 'waarom schiet je hem niet meteen dood?'

De eerste militairen die Elst kwamen bevrijden, begin mei 1945 (foto coll. H. Dekker)

Op verzoek van de Britten verleende de KP assistentie met gidsen/tolken. Landzaat kwam bij een compagnie die in Elst bleef. Ook de Canadezen die naar Amerongen trokken kregen deze assistentie. De verschillende Knokploegen werden alle een deel van de BS, de Binnenlandse Strijdkrachten.

Het krijgsgevangenkamp

De Engelsen hebben meteen een noodkrijgsgevangenkamp ingericht op een groot stuk land langs de Veenendaalse Straatweg, vlak ten noorden van Zwijnsbergen. Dit terrein werd door middel van eenvoudige prikkeldraadhekken in vakken verdeeld. In ieder vak werd een onderdeel van de Duitse krijgsmacht ondergebracht: de Wehrmacht, SS, Luftwaffe, Kriegsmarine. De Duitsers kwamen in grote convooien aan vanuit het westen. Het was een gigantische colonne: te voet, op de fiets, met handkarren, bakfietsen, paard en wagen enzovoort. Ze werden bij aankomst ontwapend. Bij de ingang van het kamp werden de Duitsers ondervraagd: de bekende vragen werden gesteld: naam, registratienummer, onderdeel, alles volgens de Conventie van Genève. Hierna werden ze in de vakken geplaatst. Hoewel alle wapens en munitie werden afgenomen mochten ze voor de rest alles houden wat ze verder nog hadden, ook gestolen goederen. De Engelsen hadden geen tijd zich daar ook nog mee te bemoeien. Het enige wat de Engelsen konden geven was water. De aantallen gevangenen waren te groot en de Duitsers moesten maar van hun eigen voorraden leven. De Engelsen konden er niet aan beginnen die duizenden militairen allemaal te voeden en te doorzoeken.

In het kamp was op geen enkele wijze in huisvesting voorzien: geen tenten, geen barakken of wat dan ook. Ze hadden zelf omgekeerde wagens en bakfietsen geïnstalleerd. Er was verder niets, alleen een open veld met een hoge prikkeldraadomheining tegen uitbreken.

Deze activiteiten hebben naar schatting ongeveer tien dagen geduurd. Het waren echt gigantische hoeveelheden manschappen en de Engelsen hadden daar maar een eenheid van ongeveer 300 man tegenover.

Na een dag of wat kwamen er mensen van de Britse Inlichtingsdienst bij en konden de echte ondervragingen beginnen. Onder de Duitsers waren veel Hollanders, Polen en Russen en daaronder ook nog de drie Armeniers die in december 1944 - februari '45 in De Put waren.

In het kamp vonden diefstallen, ruzies en vechtpartijen plaats, vooral tussen de onderdelen. Er zijn af en toe 's nachts schoten gehoord en er zijn zelfs doden gevallen. Kennelijk waren er nog wapens binnengesmokkeld. De Engelsen hebben hier absoluut niets aan gedaan. Ze vermoorden elkaar maar als ze dat willen was hun opvatting.

Incidenten en de dood van Fred Urbanus

Een merkwaardig incident verhaalt Landzaat: Toen ik met enige Engelsen bij de T-kruising van de Veenendaalseweg liep kwamen enkele Duitsers op de fiets ons tegemoet. Toen zij ons zagen draaiden ze om. Wij losten een schot in de lucht waarop de Duitsers van de fiets sprongen en vluchtten in de tuintjes. Wij er achteraan. Ik rende de hoek van Stuivenberg om en stond daar plotseling tegenover ongeveer 40 gewapende manschappen van de Kriegsmarine. Zij riepen ‘Nicht schiessen, nicht schiessen’. Ik rende door en de 40 man zijn keurig afgemarcheerd naar het kamp. De Duitsers in de tuintjes hebben wij helaas niet te pakken gekregen”.

Dit was op de dag dat Fred Urbanus, die bij onze KP ploeg hoorde, om het leven kwam. Er was gerapporteerd dat er een handgranaat op het erf van een boerderij lag. Fred werd er op afgestuurd en heeft de handgranaat opgeraapt die toen explodeerde..... Het was een boobytrap. De Engelsen waren op dergelijke situaties voorbereid, de KP niet. Het kwam vaak voor dat de Duitsers bij terugtrekking zulke vallen zetten. Fred is begraven op het kerkhof van Elst. Op iedere 4de mei legt de KP bloemen op zijn graf.

Hollandse SS

Bij Remmerden bevond zich een afdeling van de SS. Hier waren ook Hollanders bij die zich niet hadden overgegeven omdat zij verwachtten tegen de muur gezet te worden. Zij zochten contact met SSers in het kamp om hen te ontzetten. Om dit tegen te gaan hadden de Engelsen een tweede prikkeldraadversperring om het kamp aangelegd. Tussen de beide versperringen door werd dag en nacht gepatrouilleerd met jeep en brencarrier. Landzaat heeft hier ook aan deelgenomen met de compagnie waarbij hij was ondergebracht. Er zijn twee infiltratiepogingen verijdeld. Hierna besloten de Engelsen tot actie over te gaan. Tezamen met de KP hebben zij op de Plantage Willem III op de SSers gejaagd. Toen maakte de KP de omgekeerde wereld mee: de SSers doken onder en probeerden in burgerkleding te ontkomen en de KP zat hen achterna. De patrouilles waren 5 a 6 man sterk. Tot twee keer toe zijn er Hollandse SSers aangehouden, gedeeltelijk gekleed in burger gedeeltelijk in uniform. Hiermee kwam een eind aan de infiltratiepogingen.

Het drankschip

Een dag of drie na de capitulatie kwam er een bericht bij Landzaat's compagnie binnen dat er een schip met Duitse militairen de Rijn op voer richting Elst. De compagniescommandant en Landzaat reden naar het veer waar het schip werd aangehouden. Er zaten enkele Duitsers aan boord en een Nederlandse schipper uit

Rotterdam. Het bleek een bevoorradingschip voor de Duitse fronttroepen te zijn en ze waren nog niet op de hoogte van de capitulatie. Bij inspectie werd een zeer grote voorraad drank aangetroffen. In de loop van de morgen werd deze voorraad door de Engelsen gelost en afgevoerd. Toen bleek onder de drank een grote voorraad levensmiddelen te zijn gestouwd zoals rijst, aardappelen, meel, etc. Deze lading werd ter beschikking gesteld aan de burgers van Elst. Door de politie in het dorp werd bekend gemaakt dat de levensmiddelen door de bevolking kon worden weggehaald. In korte tijd was het schip leeg.

Laat in de middag begaven de compagniescommandant en Landzaat zich naar de Steenfabriek waar de Canadezen lagen. Door het dorp rijdend zagen ze een man op straat liggen. Het bleek dat hij stomdronken was. Even verderop kwamen zij een jonge moeder tegen met een baby op de arm, drinkend uit een fles sterke drank. Ook zij was dronken. Verderop werden nog meer lallende dorpingen aangetroffen. Het hele dorp was laveloos. Het bleek dat onder de levensmiddelen nog een tweede lading drank had gezeten, namelijk Apricot Brandy, die door de dorpingen willig was meegenomen.

De BS na de Duitse capitulatie voor het huis van het nieuwe hoofdkantoor in Rhenen-stad, de woning van Tino Deen aan de Herenstraat. De meeste leden van de BS behoorden tot de voormalige Knokploeg. Bovenste rij v.l.n.r.: Henk Henzen, Jan van Voorthuizen, Willy Landzaat met hand boven Henk van Doesburg, Dirk (Drost? Achterberg of Elst) en J.G. Drost (geheel rechtsboven). Midden: Nico van Schuppen en Johan Klaassen (beiden in licht overhemd), Mevr. Klaassen, Frans Dierkes (blond) en Piet van Veldhoven (rechts, middenin). Onderste rij: Jaap (Drost?), Gerrit Drost, Peter Draaier en Tabé Kooistra; geheel rechts Cees Drost, die commandant van de KP-Rhenen was (foto coll. mevr. W.H.M. Sabel-Vermeer)

Slot

Na de bevrijding werd de KP die op verschillende locaties ingekwartierd was geweest, geconcentreerd en ondergebracht in het leegstaande huis van het Hoofd van de Lagere School tegenover Stuivenberg. De school en het terrein er omheen was ingericht als opslagplaats voor legervoorraden. Er stond bijvoorbeeld een enorme voorraad jerrycans, gevuld met benzine. Iedere militair kon hier binnenrijden en zijn lege jerrycans omruilen voor volle. Zo ging het ook met munitie. Hier kreeg de KP battle dress en wapens waaronder de Lee Enfield.

Hoe het met het krijgsgevangenkamp is afgelopen en wanneer de Duitsers zijn afgevoerd heeft zich aan het oog van Landzaat onttrokken, aangezien hij inmiddels naar Engeland was vertrokken om te dienen bij de Expeditionaire Macht.

Meer over deze materie in de bundel **Rhenen bedreigd, bezet, bevrijd, 1940-1945**. Rhenen, 1995:

over de gehele oorlogsperiode in de gemeente Rhenen: Deys, H.P., *Rhenen tijdens de bezetting*

over de KP in de put bij Prattenburg: Terlouw, P., *Den vijand wederstaan*

over de Tweede evacuatie: Strous, W.H., *Verspreid bevrijd*

over de voedseltransporten: de Jong, A.J. de, *Voedseltransporten vanuit Rhenen vlak voor en na de bevrijding; de operatie 'Faust'*

Na de bevrijding werden overal uitbundige bevrijdingsfeesten georganiseerd. Hier in de Bantuinweg een deel van de optocht